

EL PLA TERRITORIAL METROPOLITÀ DE BARCELONA: ELS REPTES DE FUTUR

SUMARI

1. El planejament supramunicipal: els plans directors urbanístics
2. El planejament de l'àrea central: el PDU de l'Àrea Metropolitana de Barcelona
3. La renovació del planejament urbanístic municipal
4. El desenvolupament de les infraestructures de la mobilitat i el transport
5. La gestió dels recursos i la dotació de les infraestructures ambientals
6. La creació de nova ciutat
7. La reutilització de la ciutat construïda
8. La gestió dels espais oberts i del paisatge
9. La informació territorial
10. La voluntat política i la cooperació administrativa
11. Bibliografia citada

EL PLA TERRITORIAL METROPOLITÀ DE BARCELONA: ELS REPTES DE FUTUR

D'ençà de l'aprovació del Pla Territorial Metropolità, el mes d'abril de 2010, n'han aparegut diverses gloses i anàlisis en publicacions de caràcter acadèmic i disciplinar. A aquests treballs ve ara a afegir-se aquest número monogràfic de la revista Papers. regió metropolitana de Barcelona, nascuda fa vint anys amb l'objecte principal de promoure, precisament, el debat sobre el planejament territorial en l'àmbit metropolità barceloní. Hom comptarà aviat, així mateix, amb el volum que la Societat Catalana d'Ordenació del Territori, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, està preparant en relació amb la política territorial catalana del període 2003-2010. Aquest conjunt d'estudis i iniciatives són bona mostra de l'interès que l'elaboració i aprovació del PTMB ha suscitat en l'àmbit disciplinar, dins i fora de Catalunya, així com de la importància de fer un seguiment acurat del seu desplegament no només des de la perspectiva administrativa i política, sinó també acadèmica i professional.

Resulta evident que, transcorregut tot just un any i mig de l'entrada en vigor del Pla, seria prematur qualsevol intent de balanç sobre la seva aplicació. Segurament, tampoc ens correspon en aquest moment entrar a valorar-ne el procés d'elaboració, ni el contingut. Per això, dedicarem aquestes breus notes no tant a la rememoració de la gestió del PTMB, ni a la valoració del seu contingut o al balanç del seus primers mesos d'aplicació, sinó a indicar aquells que, al nostre entendre, resulten els principals reptes per a l'evolució futura del Pla. Així, tractarem d'explicar com, en el procés d'aplicació del PTMB –en el desenvolupament d'aquest pla que vol posar de manera decidida la forma urbana al servei d'uns objectius ambientals, econòmics i socials ben precisos– hi ha un seguit de reptes concrets crucials. Són reptes immediats i de gestió, alguns dels quals podrien semblar, d'antuvi, prosaics i d'importància discreta. I, tanmateix, en ells rau, en la nostra opinió, les claus de la utilitat i l'operativitat immediata del Pla a partir de la seva aprovació.

Aquestes notes constitueixen, doncs, un postfaci en un doble sentit: per un costat, apleguen reflexions efectuades després de l'elaboració del PTMB; per un altre, són referides a un conjunt de reptes per al futur d'aquest instrument un vegada aprovat. Com el lector veurà, hem volgut aplegar

aquests reptes en deu epígrafs: el desenvolupament dels plans directores urbanístics, el PDU de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, la renovació del planejament urbanístic municipal, el desenvolupament de les infraestructures del transport i de gestió ambiental, les estratègies per a la creació de nova ciutat, les polítiques de rehabilitació urbana, la gestió dels espais oberts i del paisatge, la informació geogràfica i els instruments de cooperació entre els diversos nivells de l'Administració.

1. El planejament supramunicipal: els plans directores urbanístics

La concreció de bona part de les propostes del Pla territorial metropolità està prevista, com és sabut, a través del planejament urbanístic. Ara bé, a causa de la fragmentació del mapa municipal i de la integració de territorial (que en l'àmbit metropolità comporta, fins i tot, la formació de conurbacions que s'estenen sense solució de continuïtat sobre diversos municipis), el planejament urbanístic municipal abasta territoris sovint massa reduïts per tal de desenvolupar-hi estratègies efectives d'ordenació dels usos del sòl. Per això, en la concreció de les propostes del planejament territorial resulta de gran importància poder comptar amb els plans directores urbanístics, un dels principals instruments de planejament urbanístic supramunicipal previstos en la Llei d'urbanisme. Durant el procés d'elaboració dels plans territorials, en un assenyalat exemple de planificació concurrent, s'ha impulsat l'elaboració d'una quarantena d'aquests plans, arreu de Catalunya (Nel·lo, 2006 i 2010a). Així, en l'àmbit del PTMB es troben ja aprovats i vigents els PDU relatius a la protecció del sòl no urbanitzable de la franja costanera, els referents a les àrees residencials estratègiques, al ferrocarril orbital metropolità i a la protecció de l'àmbit de Gallecs. Per al desenvolupament futur del PTMB resultarà de gran importància, al nostre entendre, l'aprovació de la dotzena llarga de PDU que hi són previstos (article 3.29 i 5.2 de les Normes d'Ordenació Territorial), entre els que destaquen: els de l'àrea Abrera-Martorell i la Vall del Tenes, les dues grans ròtules metropolitanes, clau del sistema d'assentaments i d'infraestructures, que ja es troben en elaboració per part de l'Institut d'Estudis Territorials; els relatius a d'altres àrees urbanes particularment integrades, com la riera de Caldes i la Tordera; els dels entorns de les grans Ciutats de l'Arc Metropolità que el PTMB vol potenciar –Mataró, Granollers, Sabadell, Terrassa, Vilafranca, Vilanova; així

com els de les àrees residencials de baixa densitat (urbanitzacions) presents en gairebé totes les comarques metropolitanes.

2. El planejament de l'àrea central: el PDU de l'Àrea Metropolitana de Barcelona

Menció especial requereix el Pla director urbanístic de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, instrument d'importància capital per al desenvolupament del PTMB. La seva especificitat es deriva, en primer lloc, del fet que el seu àmbit inclou la ciutat central i una trentena de municipis que apleguen sobre tot just un 2% del territori gairebé la meitat de la població del país. La segona característica que el fa particularment rellevant és que, segons la Llei 31/2010 de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, l'aprovació d'aquest PDU ha d'obrir les portes a l'elaboració d'un pla d'ordenació urbanística metropolitana que haurà de substituir el vell Pla general metropolitana de 1976. Finalment, el PDU de l'AMB presenta una tercera singularitat: la Llei 31/2010 estableix (article 25) que la iniciativa de la seva elaboració, l'aprovació inicial i l'aprovació provisional corresponen a l'Àrea Metropolitana, mentre que l'aprovació definitiva correspon al Conseller de la Generalitat competent, previ informe de la Comissió d'Urbanisme de Catalunya i d'una comissió territorial d'urbanisme de l'AMB (de nova creació i de caràcter paritari). El PTMB, en la redacció del qual la Mancomunitat de Municipis de l'AMB i els seus tècnics tingueren un paper rellevant, conté un seguit de directrius –onze en total (article 5.2)– de gran importància per assegurar la coherència del PDU de l'àrea central amb el planejament de la resta del territori metropolitana. Per a la seva elaboració podria resultar interessant, al nostre entendre, d'assajar una fórmula similar a la ja emprada amb èxit en la redacció i concertació del PTMB: ja que les competències d'aprovació del PDU de l'AMB són compartides entre l'AMB i el Govern de la Generalitat; ja que caldrà obtenir l'informe d'una comissió territorial d'urbanisme de caràcter paritari; i ja que resulta impensable el desenvolupament del nou pla sense l'acord d'ambdues administracions, no seria convenient crear des de l'inici una ponència tècnica conjunta o un organisme de coordinació per a l'elaboració i el seguiment del PDU de l'AMB? Com mostra l'experiència del PTMB, per tal de tenir èxit i no patir situacions de bloqueig, la confecció, aprovació i aplicació d'instruments de planejament d'aquesta mena ha d'estar basada, de manera inexcusable, en exercicis de cooperació intra i interadministrativa.

3. La renovació del planejament urbanístic municipal

Per a l'aplicació de les propostes del PTMB a través del planejament urbanístic, la renovació dels plans urbanístics municipals constitueix, clarament, un altre instrument essencial. Com és sabut, el planejament territorial conté normes d'aplicació directa, recomanacions per a l'elaboració de planejament sectorial i directrius per a ser desenvolupades a través del planejament urbanístic. Les normes d'aplicació directa són, essencialment, les que fan referència a la protecció dels espais oberts

i als usos que s'hi poden admetre. En canvi, les directrius es refereixen sobretot a les estratègies relatives al desenvolupament dels assentaments i han de ser concretes, en la gran majoria dels casos, pel planejament urbanístic municipal. Així, aquest, a mesura que es vagi revisant i modificant, haurà d'anar-se adaptant a allò que disposen les directrius del planejament territorial vigent. Aquí, l'instrument que resulta particularment útil per tal d'assegurar la coherència entre ambdós nivells de planejament és l'informe urbanístic i territorial, emès conjuntament amb el document de referència previst en la normativa ambiental, en la fase d'avenç del planejament urbanístic municipal (ja sigui general o derivat). Aquest instrument, que fou introduït en la Llei 6/2009, d'avaluació ambiental de plans i programes, permet a l'Administració de la Generalitat pronunciar-se sobre la coherència de les propostes de planejament amb la legalitat urbanística i les prescripcions del planejament territorial des d'un estadi inicial de la seva tramitació, de manera que evita múltiples complicacions administratives i conflictes quan els plans són portats a les comissions territorials d'urbanisme en els darrers estadis la seva tramitació. Resultaria, al nostre entendre, una mostra d'intel·ligència per part de l'Administració de la Generalitat i un bon auguri per a l'aplicació del PTMB (i del planejament territorial en general) que la figura de l'informe urbanístic i territorial sortís consolidada i enfortida de la modificació de la Llei d'urbanisme que tramita actualment el Parlament de Catalunya.

4. El desenvolupament de les infraestructures de la mobilitat i el transport

Des d'una perspectiva històrica, s'ha afirmat que l'elaboració i l'aprovació del planejament territorial en els darrers anys ha permès conjuntament, en un exercici amb escassos antecedents a Catalunya, el planejament territorial i urbanístic, per una banda, i la planificació de les infraestructures per l'altra (Nadal, 2009). Per a l'evolució futura del PTMB resulta de gran importància que aquesta integració, vigent en el període d'elaboració i aprovació, perduri també en el d'aplicació i desenvolupament del Pla. Es tracta d'un tema que, com s'ha fet notar, resulta complex per raó de les diferents cultures disciplinàries i administratives que hi concorren (Marshall, 2012), així com pel repartiment competencial entre les diverses administracions i la necessària autonomia que, per raons d'escala i d'altres, requereix la concreció definitiva dels traçats viaris i ferroviaris (Esteban, 2006). La seva evolució futura dependrà, en molt bona mesura, de la solució que es doni a tres qüestions estretament interrelacionades: en primer lloc, de la capacitat i la voluntat de les administracions d'elaborar una llei de finançament del transport públic, al nostre entendre inajornable; en segon lloc, de la capacitat de mantenir un programa enraonat d'inversions en infraestructures de mobilitat, tot i les dificultats econòmiques del moment; finalment, la programació del desplegament de les previsions del PTMB a través dels instruments sectorials adequats. La tramitació del Pla director d'infraestructures amb l'horitzó 2018, que ha d'acomplir l'Autoritat del Transport Metropolità, serà, sens dubte una mostra de com evoluciona la qüestió. La composició de l'ATM, amb un caràcter paritari entre la Generalitat i els ens locals, similar al de la Comissió d'Ordenació

Territorial Metropolitana que va formular el PTMB, pot afavorir, segurament, la coherència en aquest àmbit.

5. La gestió dels recursos i la dotació de les infraestructures ambientals

Com s'ha explicat a bastament (Esteban, 2006 i 2011; Nel-lo, 2011a), el PTMB no es proposa resoldre de manera normativa tot l'univers de qüestions que tenen incidència en el territori. Es concentra a establir el canemàs territorial bàsic (espais oberts, assentaments i infraestructures), mentre deixa per a la planificació sectorial altres temes com ara la gestió dels recursos naturals, les qüestions energètiques i la dotació d'infraestructures ambientals. Tanmateix, les propostes del pla metropolità tenen un profund contingut ambiental. Així, per esmentar només els trets més destacats, el PTMB estableix un sistema de protecció dels espais oberts (que com és sabut considera sòls de protecció especial o agrícola prop de dos terços de la superfície total del seu àmbit); en segon lloc, propugna un tipus de desenvolupament urbà que té per objectiu principal reduir el consum innecessari de sòl i les necessitats de mobilitat; i defineix, també, una xarxa viària i un sistema de transport públic al més integrat possible en l'entorn i amb un repartiment modal assenyaladament decantat cap al transport públic. El PTMB ha estat objecte, així mateix, d'una completa avaluació ambiental, per tal de garantir que els seus paràmetres s'aduguin amb la dotació de recursos i amb un model de desenvolupament territorial sostenible. Aquesta avaluació ha resultat particularment interessant des del punt de vista metodològic i administratiu, perquè no ha consistit en un exercici extern al Pla, sinó que ha format part indissociable del seu procés d'elaboració. Ara bé, per al desenvolupament futur del PTMB resulta imprescindible resoldre dos reptes: en primer lloc, realitzar, amb el mateix esperit de transversalitat i integralitat, l'avaluació futura del planejament urbanístic, de la xarxa viària i de les infraestructures del transport d'acord amb els procediments que el mateix PTMB ja preveu; en segon lloc, vincular estretament el desenvolupament i aplicació del pla a la dotació dels recursos naturals i energètics, així com de les infraestructures energètiques i ambientals destinades a gestionar-los, en un context condicionat per les mesures d'adaptació al canvi climàtic.

6. La creació de nova ciutat

Un dels ensenyaments que es deriva del procés d'aprovació del planejament territorial a Catalunya és la necessitat de inserir-lo en el conjunt de la política territorial i de la resta de polítiques impulsades per les administracions (Baulies, 2010, Esteban, 2006; Nel-lo, 2010a). Si el planejament territorial fos un exercici sectorial, desvinculat de la resta de polítiques públiques estaria inevitablement condemnat a la marginalitat i a la manca d'efectivitat. Per això, en l'evolució futura del PTMB resulten essencials no només els reptes relatius al planejament urbanístic o sectorial dels que hem parlat

fins ara, sinó també aquells relacionats amb altres polítiques territorials que hi estan estretament connexes. La primera d'aquestes polítiques és, sens dubte, la relativa als projectes i els processos de creació de nova ciutat. Per a l'avenç cap al model de metròpolis poli-nodal, integrada per assentaments compactes, complexos i cohesionats que propugna el PTMB, resulta essencial no només l'evolució ordinària del desenvolupament urbà previst en el planejament urbanístic municipal sinó també l'impuls de projectes d'abast metropolità. Només així, mitjançant un conjunt d'accions directes i intencionades, podran anar-se configurant i consolidant en un termini enraonat les "àrees urbanes de desenvolupament nodal" i les "àrees i eixos urbans de polarització" previstes en el pla. Per això, la concreció futura de l'estratègia de desenvolupament urbà del PTMB requereix de l'impuls de dos tipus de projectes: per un costat, nous eixamples urbans destinats a donar resposta a les necessitats d'habitatge assequible, tot enfortint, al mateix temps, les ciutats i viles amb capacitat de polarització territorial (els projectes de les àrees residencials estratègiques definides l'any 2010 poden representar una aportació essencial en aquest sentit); per l'altra, noves centralitats metropolitanes, amb una alta presència d'activitats econòmiques (com el Parc de l'Alba, a Cerdanyola del Vallès). Per a l'impuls d'unes i altres serà essencial la seva coordinació amb el desenvolupament de les xarxes de transport i la seva gestió concertada entre l'Administració autonòmica i la local (a través de fórmules com els consorcis ja existents entre els ajuntaments i l'Institut Català del Sòl).

7. La reutilització de la ciutat construïda

L'àmbit metropolità de Barcelona és el més densament urbanitzat de Catalunya. El PTMB –que s'inscriu clarament en la tradició de l'urbanisme barceloní per a la qual l'evolució de la metròpolis ha de ser projectada, en primer lloc, a partir de la reutilització mateixa ciutat existent– posa especial atenció en el tractament dels espais construïts. Així, proposa diverses estratègies per tal d'enaltir i potenciar la capacitat vertebradora i difusora de centralitat d'àrees urbanes preexistents: "àrees funcionals estratègiques metropolitanes", "àrees de transformació urbana d'interès metropolità", "noves centralitats". Des de la perspectiva supralocal, aquestes estratègies han de ser complementades, al nostre entendre, en dues direccions: en primer lloc, pel manteniment i l'aprofundiment de les polítiques d'habitatge assequible, tot impulsant-ne la construcció a l'interior mateix de les àrees urbanes i tractant de distribuir-lo de la forma més homogènia possible; en segon lloc, per l'extensió d'operacions de rehabilitació integral de barris com les que la Llei 2/2004, de millora de barris, viles i àrees urbanes, ha permès emprendre ja en 141 barris d'arreu de Catalunya. Només així, en una situació com l'actual, en què la crisi econòmica i la situació del mercat immobiliari agreugen els riscos de segregació social, podrà defensar-se, des del punt de vista urbanístic, la cohesió social de les nostres ciutats propugnada pel PTMB.

8. La gestió dels espais oberts i del paisatge

El PTMB té com un dels principals objectius enfortir la xarxa d'espais oberts de la regió metropolitana de

Barcelona, xarxa que, tot recollint les tesis de Forman (2004) i d'altres autors, és considerada pel Pla com la matriu bàsica del territori. Així, el PTMB amplia de manera notabilíssima el sòls de protecció especial, dóna majors garanties per a la preservació del sòl no urbanitzable en el seu conjunt i en regula, de manera directa, bona part dels usos. Ara bé, com és ben sabut, el vincle normatiu constitueix només una part, necessària però de cap manera suficient, per al manteniment de la qualitat ambiental, productiva i paisatgística d'aquests espais. El principal repte de futur en relació amb els espais oberts, una vegada aprovat el PTMB, és la seva gestió. I la virtualitat d'aquesta es dirimirà en quatre camps: la capacitat de fomentar els usos agrícoles i forestals en l'àmbit metropolità, sobre uns sòls que tenen ara majors garanties de conservació, però que requereixen d'incentius i ajuts no només pel valor econòmic dels seus productes, sinó també per la funció social i ambiental que el manteniment d'aquests usos representa; la gestió integrada dels parcs i els espais d'interès natural, tot aprofundint i estenent les fórmules de cooperació interadministrativa i els acords de custòdia del territori ja existents; l'impuls de la sensibilització en matèria de paisatge i l'aplicació de les directrius del paisatge contingudes en el PTMB (en aquest sentit serà molt convenient, per concloure el reconeixement dels valors paisatgístics de l'àmbit metropolità, l'aprovació del corresponent Catàleg del Paisatge, ja elaborat per l'Observatori del Paisatge); la continuació d'intervencions paisatgístiques de caràcter exemplificador, com les que permet de realitzar el Fons de Gestió del Paisatge, establert per la Llei 8/2005, de protecció, gestió i ordenació del paisatge.

9. La informació territorial

El coneixement i l'estudi permanent de les dinàmiques metropolitanes és un altre dels reptes de futur en l'aplicació del PTMB. Lluny de ser una qüestió marginal o accessòria resulta essencial des de tres punts de vista: per a proporcionar a les administracions públiques –Generalitat i ajuntaments– la imprescindible capacitat de gestió; per proveir elements d'avaluació i control de les polítiques públiques; i per assegurar als particulars la informació necessària. En aquest sentit, sembla del tot convenient l'elaboració, ja prevista, dels informes periòdics sobre el desenvolupament del PTMB que hauran de ser presentats a la Comissió d'Ordenació Territorial Metropolitana. Tres mecanismes complementaris més poden contribuir de manera molt positiva al seguiment del desplegament del Pla i els seus efectes: des del punt de vista dels usos i la situació jurídica del sòl, el Mapa urbanístic de Catalunya, posat en funcionament l'any 2010, que proveeix informació integrada i completa sobre l'evolució del planejament urbanístic municipal; des del punt de vista de les infraestructures del transport públic, la comissió de seguiment del Pla director d'infraestructures, integrada per l'Administració de la Generalitat i els ens locals; finalment, des del punt de vista social, l'Enquesta sobre les condicions de vida i hàbits de la població que elabora, des de l'any

1985, l'Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona.

10. La voluntat política i la cooperació administrativa

Per acabar, resulta obvi que el principal repte de futur per al PTMB és comptar amb la voluntat política de les administracions públiques que l'han elaborat per tal de desenvolupar-lo i fer-lo acomplir. Voluntat que haurà de fer front a dos tipus de pressions: per un costat, la pulsio desreguladora que s'estén per tot Europa emparada amb l'argument de la crisi econòmica i de la imprescindible simplificació dels procediments administratius; i, per l'altre, aquell "municipalisme" que respon, abans que res, a la propensió de cedir a interessos particulars. Aquest capteniment administratiu es veurà condicionat, en molt bona mesura, per la disposició dels actors socials de defensar i impulsar els valors i els principis que informen el Pla. Tanmateix, més enllà de l'existència de la voluntat política de l'Administració i de la sensibilització de la societat, hi ha una sèrie de qüestions, de caràcter organitzatiu, que poden resultar essencials a l'hora de vehicular-les. Aquestes qüestions estan relacionades amb tres temes: en primer lloc, l'existència dels mecanismes de coordinació transversal a l'interior del govern de la Generalitat, de manera que tots els departaments implicats comparteixin els objectius i la gestió del desenvolupament del PTMB; en segon lloc, la capacitat d'articulació dels governs locals, que s'ha vist enfortida, sens dubte, per la creació de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, però que, en la resta de la regió metropolitana tindrà una concreció molt més difícil, a causa de les dificultats plantejades en la constitució de la vegueria metropolitana per la sentència del Tribunal Constitucional sobre l'Estatut de Catalunya de 2006 (de manera que caldrà seguir cobrint el buit a través de la Diputació de Barcelona o entitats de cooperació menys formals, com ara l'associació de Ciutats de l'Arc Metropolità); finalment, el manteniment d'espais de col·laboració inter i intraadministrativa com la Comissió d'Ordenació Territorial Metropolitana, que pot tenir un paper decisiu en el seguiment del PTMB i en la concertació de les polítiques que han de permetre el seu desenvolupament.

Aquests són, al nostre entendre, els reptes que planteja el futur immediat del Pla Territorial Metropolità de Barcelona.

11. Bibliografia citada

Sobre el Pla territorial metropolità de Barcelona
ACIERNO, Antonio (2011), "Barcellona e Napoli: il governo delle regioni metropolitane a confronto", a Mario COLETTA et al., eds., *Governare la metropoli. Il Piano Territoriale Metropolitanò 2010 di Barcellona*, Nàpols, Università degli Studi di Napoli Federico II (Quaderni di *Tria. Rivista di Cultura Urbanistica*, 3, p. 137-159).

CAPEL, Horacio (2010); "¿En qué ha fallado Barcelona?", a *Finisterra. Revista Portuguesa de Geografia*, XLV, 90 (p. 173-204).

CARRERAS, Josep Maria (2011); "Il Piano Territoriale Metropolitanò di Barcellona: opportunità per il terri-

torio", a Mario COLETTA et al., eds., *Governare la metropoli. Il Piano Territoriale Metropolitanamente 2010 di Barcellona*, Nápoli, Università degli Studi di Napoli Federico II (Quaderni di Tria. Rivista di Cultura Urbanistica, 3, p. 109-133).

DEPARTAMENT DE POLÍTICA TERRITORIAL I OBRES PÚBLIQUES. GENERALITAT DE CATALUNYA (2010); *Pla Territorial Metropolità de Barcelona*. Síntesi, Barcelona, DPTOP (32 p.).

DEPARTAMENT DE POLÍTICA TERRITORIAL I OBRES PÚBLIQUES. GENERALITAT DE CATALUNYA (2010); *Pla Territorial Metropolità de Barcelona*. Barcelona, DPTOP (vol. 1, 415 p.; vol. II, 220 p.).

ESTEBAN, Juli (2011); "Il Piano Territoriale Metropolitanamente di Barcellona. Nota Metodologica", a Mario COLETTA et al., eds., *Governare la metropoli. Il Piano Territoriale Metropolitanamente 2010 di Barcellona*, Nápoli, Università degli Studi di Napoli Federico II (Quaderni di Tria. Rivista di Cultura Urbanistica, 3, p. 37-49).

INDOVINA, Francesco (2010); "Il 'Piano Metropolitanamente' di Barcellona. Archivio di Studi Urbani e Regionali 97/98 (p. 1-6).

LÓPEZ, Joan (2011); "La regione metropolitana di Barcellona: elementi di diagnosi per il piano territoriale", a Mario COLETTA et al., eds., *Governare la metropoli. Il Piano Territoriale Metropolitanamente 2010 di Barcellona*, Nápoli, Università degli Studi di Napoli Federico II (Quaderni di Tria. Rivista di Cultura Urbanistica, 3, p. 53-68).

MARSHALL, Tim (2012); *Planning Major Infrastructures in Europe*, Oxford, Routledge (capitol 7: "Spain", en premsa).

MAZZA, Angelino (2011); "La Regione Metropolitanamente di Barcellona ed il suo Piano nel panorama europeo di governo del territorio delle regioni urbane", a Mario COLETTA et al., eds., *Governare la metropoli. Il Piano Territoriale Metropolitanamente 2010 di Barcellona*, Nápoli, Università degli Studi di Napoli Federico II (Quaderni di Tria. Rivista di Cultura Urbanistica, 3, p. 160-175).

NEL·LO, Oriol (2011a); "La ordenación de las dinámicas metropolitanamente. El Plan Territorial Metropolitanamente de Barcelona", a *Scripta Nova. Revista electrónica de Geografía y Ciencias Sociales*, vol. XV, núm. 362, mayo 2011, <http://www.ub.edu/geocrit/sn/sn-362.htm>.

NEL·LO, Oriol (2011b); "La política territoriale in Catalogna. Sfide, principi e strumenti", a Mario COLETTA et al., eds., *Governare la metropoli. Il Piano Territoriale Metropolitanamente 2010 di Barcellona*, Nápoli, Università degli Studi di Napoli Federico II (Quaderni di Tria. Rivista di Cultura Urbanistica, 3, p. 21-35).

Sobre el Programa de planejament territorial i temes connexos

AUTORITAT DEL TRANSPORT METROPOLITÀ (2009); *Avanç del Pla Director de Infraestructures del Transport 2009-2018* [En línia] <www.atm.cat/cat/apartado3>.

BAULIES, Xavier (2010); "Entrevista a Juli Esteban: el com-s'ha-fet dels plans territorials de Catalunya", a *Butlletí d'Innovació i Recerca*, 2, novembre 2010 <http://www.20gencat.cat/portal/site/ptop>.

ESTEBAN, Juli (2006); "El Programa de Planejament Territorial: continguts i mètode", a *Espais*, 2006, nº 52, p. 14-24.

ESTEBAN, Juli (2009); "La pianificazione territoriale in Catalogna", a *Tria. Rivista internazionale semestrale di cultura urbanistica*, 2009, nº 3, p. 153-167.

FORMAN, Richard T.T. (2004); *Mosaico territorial para la región metropolitana de Barcelona*, Barcelona, Gustavo Gili (150 p.).

LLORT, Joan, dir. (2010); *Les Àrees Residencials Estratègiques: ARE*, Barcelona, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, 2010 (439 p.).

NADAL, Joaquim (2009); "Presentació", a CARRE-RAS, Josep Maria; BERNAT, Jordi & RIERA, Pilar (2009); *El Pla General d'Obres Públiques de 1935: política, infraestructures i territoris*, Barcelona, Departament de Política Territorial i Obres Públiques (275 p.).

NEL·LO, Oriol (2005); "La Nuova Política Territoriale della Catalogna", a *Archivio di Studi Urbani e Regionali*, núm. 83, Venècia, II trimestre 2005 (pp. 39-70).

NEL·LO, Oriol (2006a); "Els plans directors urbanístics de Catalunya. Una nova generació de plans", en *Espais*, 52, Departament de Política Territorial o Obres Públiques (pp. 3-11).

NEL·LO, Oriol (2010a); "El planeamiento territorial en Cataluña", a *Cuadernos Geográficos*, 47/2 (p. 131-167).

NEL·LO, Oriol (2010b); "Les dinàmiques territorials a la regió metropolitana de Barcelona (1986-2006): hipòtesis interpretatives", a *Papers. Regió Metropolitanamente de Barcelona*, 51 (p. 16-27).

SECRETARIA PER A LA PLANIFICACIÓ TERRITORIAL (2006); *Planejament territorial. Criteris*. Barcelona, DPTOP, Generalitat de Catalunya (28 p.).